

De svenska universitetet.

Ursprung och grundande.

De tre svenska universitetet ha grundats under olika tidevarv: det äldsta universitetet i Uppsala under slutet av medeltiden 1477 och det nuvarande under Vasatiden 1595, Lunds universitet under storhetstiden 1668, Göteborgs universitet i vår tid 1954. De tre universitetens ursprung är att söka i idéer och krafter, som dominerat under dessa tidevarv.

Det är en ännu allmänt gängse föreställning, att medeltiden är en nedgångens eller stillaståendets tid i Europas historia. Uttrycken »medeltida mörker», »rent medeltida förhållanden» äro återspeglingsbilder härav. Föreställningen stammar från renaissansen och reformationen. För renaissansens män fanns endast en kultur, den klassiska antiken. Medeltiden var för dem denna kulturs undergång och död. För luterska och kalvinska präster var medeltiden en tid, då den förhatade och föraktade katolska kyrkan höll världen i papistisk trældom och fåvitsk, falsk lära. Historisk vetenskap har länge bekämpat denna föreställning om medeltiden. Men den synes vara outrotlig. Föreställningen om medeltiden som en mörk tid har viss giltighet för den äldre medeltiden. Tiden fram i 1000-talet var en upplösningens tid i Europa. Nya folk, halvbarbariska germanfolk, tog makten. Det romerska riket och antikens samhälle gick under. Men 1100- och 1200-talen ha ett annat innehåll. Historisk vetenskap ser numera i dessa en de stora nyskapelsernas tid, en av storhetstiderna i män-

niskans historia. Europas ekonomiska och kulturella isolering bröts under dessa århundraden. Det kom i nära förbindelser med de stora arabiska kulturmakterna vid östra, södra och västra Medelhavet. Handel och industri fick ett uppsving, okänt sedan det romerska rikets stora dagar, ett årtusende tidigare. Städerna blev åter en mäktig faktor i Europas liv. Grundvalarna lades för kommande århundradens europeiska statsform: den nationella monarkien och ständerförsamlingen, sammansatt efter ett nytt system, det representativa. Inom konst och litteratur skapades bestående universella värden: de gotiska katedralerna med sina himmelsträvande valv och sin rika skulpturvärld, trubadurdikten och chansons de geste. Vetenskapen upplevde en blomstringstid, icke minst sedan Europa från den arabiska världen lärt känna Aristoteles' fysiska och metafysiska skrifter. Vetenskapen, med Thomas ab Aquino såsom främste man, gav människan en helgjuten, grandios världsbild och världsuppfattning. I århundraden stod den orubbad. Idéer och tankelinjer från 1200-talets vetenskap influera ännu i vår tid vetenskap och filosofi.

I samma århundraden grundades de första universiteten. Redan under 1200-talet blevo de dominerande kraftcentra i Europas kultur.

Europas äldsta universitet äro universiteten i Salerno, Bologna och Paris. Uppkomsten av de båda senare faller under sista hälften av 1100-talet. Under de båda följande århundradena — 1200- och 1300-talen — upprättades ett fyrtiotal universitet. Under 1400-talet nådde universitetsgrundandet Östersjön. Universitetet i Greifswald grundades år 1456. Två årtionden senare fick Sverige sitt första universitet, universitetet i Uppsala.

En svensk man hade under medeltiden två överheter, staten och kyrkan. Han var bådas undersåte. Ty kyrkan lydde icke under staten. Den var en självständig, internationell myndighet. Dess makt vilade på andliga faktorer. Men långt ifrån enbart på dessa. Kyrkan var mäktig — stundom mäktigare än staten — även genom sin rikedom och starkt centrali-

serade styrelseform. Den svenska kyrkan ägde vid slutet av medeltiden vart tredje hemman i Öster- och Västergötland och vart femte i Uppland, Södermanland och Småland och tog dessutom i skatt bland annat en tiondel av all bruttoinkomst av jord i landet. Den regerades ytterst från det världsbehärskande Rom.

Undervisning och vetenskap var kyrkans, icke statens sak. Undervisning gavs i Sverige under medeltiden i dom- och klosterskolor. Men högre bildning kunde endast inhämtas vid utländska universitet och ett ej ringa antal svenskar sökte sig under hela medeltiden till dessa, tidigast till Paris, senare främst till de nya universiteten i Tyskland. De statuter för svenska studenter i Paris, som utgivits i inbjudningsskriften till denna högtidlighet, erinra om denna tid i Sveriges historia.

Initiativet till grundandet av universitetet i Uppsala togs av ärkebiskop Jacob Ulfsson, de svenska biskoparna och den svenska kyrkans högre prästerskap. På deras anhållan upprättade påven Sixtus IV genom en bulla av den 27 februari 1477 det första svenska universitetet. Påven uppdrog samtidigt grundlinjerna för universitetets organisation. Dettas verksamhet uppehölls ekonomiskt av kyrkan, dess lärare voro medlemmar av Uppsala domkapitel eller på annat sätt knutna till kyrkan. Det äldsta universitetet i Uppsala var en kyrkans, icke den svenska statens institution. Det tjänade den katolska kyrkans syften.

Upprättandet av universitetet i Uppsala är en av de sista bland de många och stora insatser, som påvemakt och katolsk kyrka gjort i Sveriges kultur. Men universitetet blev endast en episod. En mansålder efter universitetets grundande, 1515, utbröt en inre kris i Sverige, i sina resultat en av de mest omvälvande i Sveriges historia: striden mellan stat och kyrka. Den katolska kyrkan gick under. Universitetet i Uppsala följde den i undergången.

Vesterås riksdag och Gustaf Vasas regeringsgärning gjorde slut på kyrkans självständiga maktställning i Sverige. Staten ensam tog makten. Dess härskare, Gustaf Vasa, hade utpräglat

sinne för jordagods, för guld och silver. På de godsmassor och rikedomar han bemäktigade sig från kyrkan, uppbyggde han en ny statsmakt. Men den gamla kyrkans bildningsinstitutioner föreföllo honom vara överflödsvaror. Skolorna förföllo, böcker och bibliotek vandrade till viktualiehandlandena att användas till omslag eller till bokbindarna att användas till pärmar för kungens fogderäkenskaper. »Det haves ingen akt på skolor och kyrkor; till befruktandes vara vill, att en slem barbaries inom få år hela riket varder övergångandes», skrev en svensk adelsman i Gustaf Vasas dagar. Det dröjde nära ett århundrade efter det första universitetets upplösning — till 1590-talet — innan ett nytt bestående universitet upprättades i Uppsala.

Det slutande 1500-talet var de starka religionsmotsättningarnas tid. Protestantism och katolicism kämpade om makten. Den unga svenska luterska kyrkan såg sin existens hotad av den katolske kung Sigismund och den katolska reaktionen. Den rustade sig till försvar. Ett led i detta försvar var att skapa en institution, där »de teologiska begreppen kunde utfilas, renlärligheten övervakas och inplantas, trosnitteggas». Kyrkans intresse sammanföll här med den ledande statsmannens, hertig Carls, och 1595 upprättade han och det svenska riksrådet ett nytt Uppsala universitet. »Ingenting är tjänligare för att bliva vid den rätta evangeliska läran efter Augsburgska bekännelsen och Uppsala mötes beslut än att hålla kyrkor och skolor vid makt», heter det i Uppsala universitets fundamentsbrev av 1595; »vid dessa kan personer utbildas, som skickliga och tjänliga vara kunna att kristligen och sannfärdligen företräda den rätta evangeliska läran, den försvara och ren hålla av alla andra sekter och villfarelser, såsom ock eljest i världsiga stånd låta sig bruka». Den kristliga församlingen till gagn och godo ha hertig Carl och riksrådet upprättat Uppsala universitet.

Tiderna hade skiftat. Den katolska kyrkans av påven 1477 instiftade universitet i Uppsala återupprättades 1595. Men det återupprättades för att bekämpa och utrota katolicismen.

En ny tid bröt in i Sverige vid Gustaf II Adolfs tronbestigning 1611. Under det följande halva århundradet lades ständigt nya land under Sveriges krona. Östersjön blev nära nog ett svenskt innanhav, de skånska landskapen och Bohuslän blevo svenska. Samma halva århundrade är också en universitetsgrundandets stora tid i Sverige. Uppsala universitet nydanades, och dess bestånd säkerställdes genom Gustaf Adolfs stora donation av 300 hemman från de gustavianska arvegodsen. Två nya universitet, Åbo och Dorpat, upprättades utanför det nuvarande Sveriges gränser, ett, Lunds universitet, inom dessa. Storhetstidens Sverige hade icke mindre än fem universitet, även Greifswalds universitet var svenskt.

Omedelbart efter freden i Roskilde väcktes tanken att grunda ett universitet för de skånska landskapen. Dess uppgift skulle vara att på fredlig väg vinna de nyförvärvade landens befolkning för Sverige. Tanken vann anslutning på ett ständernas utskottsmöte 1658. Ständerna ansågo, att vid ett universitet kunde »ungdomen av bägge folkslagen, svenskar och skåningar, genom lika undervisning och nära vänskapsband bli till ett folk gjorde och sammanknippade». Göteborg var för första gången på tal som plats för ett universitet. Men Carl XI:s förmyndarregering beslöt 1666, att universitetet skulle förläggas till Skåne, till Lund. Lunds universitet har grundats för att vara en »academia conciliatrix», ett universitet, som skulle försona och förena de erövrade skånska landskapen med Sverige. I detta syfte utrustade Karl XI:s förmyndarregering med Magnus Gabriel de la Gardie i spetsen det nya universitetet ekonomiskt med sällspord frikostighet. Den skänkte omkring 1200 skånska gårdar till universitetet. Donationen, fyra gånger större än Gustaf Adolfs till Uppsala, är väl den största, som någonsin kommit en svensk bildningsinstitution till del. Men Karl XI själv hade större intresse för att exercera soldater än för universitetet. Han indrog förmyndarregeringens donation, och Lunds universitet kom länge att fresta en bekymmersam tillvaro.

De nuvarande universiteten i Uppsala och Lund ha grundats av svenska staten i kritiska politiska situationer.

Bådas huvuduppgifter ha vid grundandet varit politiska: Uppsalas, att vara en protestantismens fasta borg i kampen mot katolicismen, Lunds, att bidra till försvenskningen av de skånska landskapen. Det universitet, som i dag inviges, tillhör ett annat tidevarv än de båda äldre. Andra idéer och krafter än under Vasatid och storhetstid ha under detta behärskat samhällsutvecklingen.

Fri och förutsättningslös vetenskaplig forskning var under 1500- och 1600-talen ett i Sverige okänt begrepp. Vetenskapens resultat och undervisningen vid de svenska universiteten fick i de tiderna ej strida mot de sanningar och den världsbild, som kyrkan proklamerade. Ingenting, varken i humaniora, medicin eller naturvetenskap, fick läras eller föredragas, som ej var i enlighet med den heliga skrift och den oförändrade Augsburgska bekännelsen. Staten var en lika bjudande och ofördragsam herre som kyrkan. Och kyrka och stat hade medel att hålla universitetens lärare i tukt och ordning. Böcker förbjödos och censurerades. Carl XI utfann ett nytt sätt för censur. Han gjorde præses och fakultetens dekan ansvariga för de akademiska disputationerna. Om något infördes i dessa, som stred mot ortodoxien eller det enväldiga styrelsesättet, stadgade han, så plikte præses och dekan första gången med halvt års lön och andra gången med förlust av tjänsten. Censuren torde ha blivit effektiv.

Det är upplysningstidens ovanskliga ära att ha börjat befria vetenskapen från dessa tvångströjor. Med alla vapen kämpade upplysningstidens män under 1700-talet för tankens frihet och vetenskapens rätt till förutsättningslös forskning. Segern vanns icke i ett slag. Men den vanns. I denna seger, i tankefriheten, ligger själva grundförutsättningen och huvudorsaken till vetenskapens starka utveckling under de sista två århundradena. Denna tid har visat, vad människan förmår, när hennes tanke ej bindes av skrankor och fördomar. Vetenskaplig forskning har blivit en av grundvalarna för kulturutvecklingen. Från humanistisk forskning ha utgått en mångfald av de idéer, som uppburit den andliga kulturen

likaväl som den sociala och politiska samhällsutvecklingen. Medicinsk forskning har fördjupat vår kunskap om människan och med framgång bekämpat och övervunnit sjukdomar. I lika hög grad och mera iögonfallande har vetenskaplig forskning legat till grund för den materiella kulturutvecklingen. Våra dagars stora tekniska framsteg — de må gälla kommunikationer, industri eller annat — äro ytterst vetenskapsmännens verk. Vetenskaplig forskning har under de sista århundradena revolutionerat människans hela liv.

Göteborgs högskola och Medicinska högskolan i Göteborg likaväl som deras systerinstitutioner, Karolinska institutet och Stockholms högskola samt en lång rad fackhögskolor ha sitt ursprung i denna vetenskapens mäktiga utveckling.

Göteborg upplevde från 1840-talet en stark ekonomisk uppgång. Staden sjöd av liv. Samtidigt gjorde sig starka kulturella strävanden gällande, främst präglade av tidens liberala kulturidealism och av skandinavismen. I Göteborg berömde man sig ej utan rätt av att ha mod att tänka och handla med frihet och självständighet.

Från kulturliberal håll menade man vid mitten av förra århundradet, att Sverige blivit efter i allmän utveckling. Icke minst stodo universiteten i skottgluggen. Man riktade sig mot att universiteten hade blivit, som man sade, nästan uteslutande examinationsanstalter för präster, lärare och ämbetsmän och mot att studierna bestodo i ytlig kurs- och »läxläsning». Det talades om universitetens »fattigdom på äkta vetenskaplighet», om deras »förlamande inflytande på det intellektuella livet». Kritiken var hård, men icke utan grund. Den kan lätt komma att åter en gång få aktualitet. Den liberala kulturidealismens program var, att ett universitet har en högre uppgift än att vara en undervisningsanstalt. Vetenskap och vetenskapligt liv skall stå i centrum: ett universitet vara en medelpunkt för landets alla vetenskapliga och kulturella strävanden, för hela dess andliga bildning och utveckling.

Grundtvig drömde i dessa tider om att upprätta ett nordiskt universitet i Göteborg. Göteborgs Handelstidnings

unge och livaktige redaktör S. A. Hedlund, en av förgrundsgestalterna i denna tids strid mellan gammalt och nytt, utformade den liberala kulturidealismens program i ett positivt förslag om upprättandet av en »Göteborgs fria akademi». Den »fria akademi», som han föreslog, var en i svenskt kulturliv i många avseenden ny och originell skapelse. Denna institution skulle stå öppen för alla bildningssökande, vara utan examensväsen och ha professorer, som ostörda av examina, kunde helt ägna sig åt arbete i sin vetenskap, utge skrifter och avhandlingar och hålla både strängt vetenskapliga och populära föreläsningar. Vetenskapen skulle ut i livet, icke längre förnämt gömma sig inom studerkammarens väggar.

Entusiasm för vetenskap och insikt om dennas betydelse för samhällslivet låg bakom förslaget om Göteborgs fria akademi. Från 1860-talet arbetade S. A. Hedlund målmedvetet på förverkligandet av denna. Han ville, att den liksom alla institutioner av bestående värde skulle utveckla sig organiskt, så småningom växa fram från en mindre början. Han lyckades i många avseenden väl. En skickligt ledd föreläsning- och bildningsverksamhet sattes i gång. Tack vare denna slog tanken att upprätta en högskola under 1870- och 1880-talen djupa rötter i Göteborg. Enskilda medborgare gjorde stora donationer för att förverkliga den. Staden stödde den, och stadsfullmäktige beslöt 1887 att upprätta Göteborgs högskola. Men denna fick ej helt den utgestaltning, som S. A. Hedlund tänkt sig. Andra, mera traditionellt inriktade män, konsul Oscar Ekman och generaldirektör Sigfrid Wieselgren hade i sista stund och med penningens makt ingripit. Göteborgs högskola fick fastare former än en »fri akademi». Den blev ett stycke av ett statsuniversitet med uppgift att förbereda för bestämda examina. Men traditionalismens seger var icke fullständig. Den nya högskolans statuter gävo även möjlighet att förverkliga åtskilliga av de stora önskemål, som den fria akademiens förfäktare uppställt. Även den »fria akademien» kom att sätta sin prägel på Göteborgs högskola.

Göteborgs högskola var en gåva till staden Göteborg av enskilda medborgare. Den är en av Göteborgs univer-

sitets rötter. Den andra är den medicinska högskolan i Göteborg.

Medicinsk forskning har under senare årtionden haft en utveckling nästan utan like. Nya och omfattande landvinningar ha ständigt gjorts, och medicinsk forskning står i våra dagar i centrum av samhällslivet. Nya institutioner för forskning och undervisning ha i sammanhang härmed blivit ett angeläget önskemål. I Göteborg har detta önskemål uppfyllts genom upprättandet av den medicinska högskolan. Enskilda initiativ och en organisk utveckling ligger bakom tillkomsten även av denna högskola.

Den medicinska högskolan i Göteborg har sitt yttersta ursprung i det Sahlgrenska sjukhuset. Sedan långt tillbaka ha läkare vid sjukhuset ansett det vara av vikt, att detta även i någon form blev en läroanstalt. Man menade, att ett större sjukhus kan fullständigt motsvara sin idé endast genom att vara även en läroanstalt. »Genom att lära andra, lär man sig själv», föll en gång en av dessa läkares ord, »och endast därigenom tvingas sjukhusläkarna att ständigt hålla sig uppe på vetenskapens höjder». Under slutet av 1930-talet fick dessa tankar ny livskraft. Göteborgs högskola började i nära och fritt samarbete med Göteborgs sjukhusläkare anordna medicinsk undervisning. Begynnelsen var blygsam: medicinska fortsättnings- och repetitionskurser under tre veckor. Men kurserna blevo en framgång och följdes 1945 av undervisning och examination av norska medicine kandidater för medicine licentiatexamen, en positiv insats i nordiskt samarbete. Den s. k. »medicinska undervisningen vid Göteborgs högskola» hade utvecklats till en medicinsk fakultet i miniatyr.

Det föll sig naturligt, att den medicinska undervisningen vid Göteborgs högskola, när de norska studenterna voro utexaminerade, i en eller annan form fortsatte med undervisning av svenska studenter. Så kom också att ske. Efter motioner i riksdagen och kommittéutredningar beslöt riksdagen 1948 att i enlighet med en Kungl. Maj:ts proposition upprätta Medicinska högskolan i Göteborg. Höstterminen 1949 började denna sin verksamhet. Högskolan är nu organisatoriskt fullt utbyggd.

Med upprättande av Medicinska högskolan hade Göteborg fått två högskolor med i princip samma uppgift: vetenskaplig forskning och undervisning. Båda högskolornas lärarerråd ansågo, att vetenskap, undervisning och studenternas allmänna utbildning skulle främjas och befordras genom att de båda högskolorna sammanfördes till ett lärosäte. En naturlig ram skulle härigenom skapas för framtida utveckling.

Ett förslag om ett sammanförande av de båda högskolorna framlades. Det vann anslutning. Riksdagen 1954 beslöt i enlighet med Kungl. Maj:ts proposition, att Göteborgs högskola och Medicinska högskolan i Göteborg skulle förenas till ett universitet — Kungl. universitetet i Göteborg.

Ett i Göteborg länge närt och förberett önskemål har förverkligats.

Den 7 oktober 1477 invigdes Uppsala universitet av ärkebiskop Jacob Ulfsson i närvaro av Sten Sture d. ä. Den 28 januari 1668 invigdes Lunds universitet av Skånes generalguvernör, riksrådet Gustaf Banér. I dag, nära 300 år senare, har det nuvarande Sveriges tredje universitet invigts av Gustaf VI Adolf.

Curt Weibull.